

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

ІСТОРИЧНА ПОЛОНІСТИКА ОСТАНЬОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ В УКРАЇНІ

Окреслення історичної полоністики як напряму наукових досліджень у тематичному плані є справою непростю. І все ж спробуємо визначити її як вивчення питань історичного розвитку польської спільноти у всіх її суспільних проявах – політичних, соціальних, етно-культурних, економічних тощо. Таке визначення дає змогу розглядати історію Польщі як еволюцію і зміни станів польського народу-нації з часу виникнення спільноти, котра ідентифікувала себе як суспільність, інтегровану на підставі певних політичних чи етно-культурних ознак. Дослідження видозмін такої спільноти у її взаєминах з іншими спільнотами в часі та просторі й визначає об'єкт і предмет історичної полоністики. Тобто, йдеться про два важливих методологічних аспекти: 1) історію Польщі трактуємо передусім як історію цілісної суспільної етно-політичної спільноти; 2) до історичної полоністики відносимо тільки такі праці, які розкривають і поглиблюють розуміння цієї спільноти.

Вказані моменти важливі з огляду на необхідність відокремлення від історичної полоністики багатьох праць, які лише певною мірою стосуються історії Польщі і польського народу у його взаєминах, наприклад, з українцями, і мають на меті поглиблення знань насамперед про українців. У таких випадках Польща і поляки перебувають на другому плані, як тло для дослідження України й українців. Такого плану праць чимало, але вони не збагачують наших знань про Польщу і поляків (навіпаки, часом трактують їх примітивно і схематично у річищі “єдиної маси”) і тому не можуть входити до історичної полоністики.

Зроблене застереження знову вимагає обмеження, тепер уже суб'єктивного, авторського. Йдеться про те, що, згідно з запропонованим визначенням, до історичної полоністики слід віднести усі дослідження, присвячені мові, літературі, культурі, географії, етнографії поляків. Такий підхід був би ідеальним, але він не під силу одному авторові. Тому в даній розвідці обмежимося лише історико-суспільствознавчими працями, залишивши ширші узагальнення на майбутнє.

Власне у такому розумінні історична полоністика останнього десятиріччя становить не дуже веселе видовище. Щоб підтвердити це судження, треба відповісти на питання – чи збагатились і поглибилися наші знання про історію Польщі і поляків за роки незалежної України? На жаль, відповідь буде негативною. Йдеться не тільки про спеціалістів, яких нині значно поменшало через перехід частини дослідників на українознавчу тематику, а й про видання, котрі б могли ці знання поглибити.

Констатуємо факт – сьогодні не маємо жодного наукового чи популярного видання, яке б давало уявлення про цілісну історію поляків, жодного вузівського або шкільного підручника, монографії, присвячених висвітленню важливої проблеми історії Польщі. Це дивно, адже Польща є сусідом України, а історичні долі двох народів настільки пов'язані, що утворили заплутані вузли (до речі, те ж стосується й

історичної русистики, болгаристики, богемістики, балканістики, потреба яких диктується як науковими, так і практично-політичними обставинами).

Такий стан не можна вважати нормальним, оскільки без знання і розуміння історичного минулого ближчих й дальших сусідів України, інших народів і країн світу не розвивається сьогодні жодна цивілізована держава – цього вимагає елементарна політична практика. Україні потрібна історіографія, яка б могла запропонувати ґрунтовні праці з історії Польщі (інших країн), такі як, наприклад, праці Нормана Девіса з історії Польщі в англійській історичній думці. До цього треба додати, що у Польщі за останнє десятиріччя з'явилися принаймні кілька великих монографій й синтетичних праць з історії України (В.Серчика, А.Подрази, З.Качмарчика, Т.Ольшовського та інших).

Що ж напрацювали українські історики в галузі історичної полоністики? Одразу слід вибачитися за неповноту й уривчастість наведених даних, що є наслідком незадовільного стану наукової інформації в Україні.

Насамперед про осередки. Ще за СРСР в Україні склалися три провідних осередки історичної полоністики: Київ (університет і Інститут історії АН), Львів (університет і Інститут суспільних наук АН), Чернівці (університет). Поодинокі дослідники працювали у Запоріжжі, Луцьку, Рівному. За останнє десятиріччя чимало істориків, які студіювали історію Польщі, змінили наукові інтереси, у кращому випадку обмежившись епізодами українсько-польських стосунків. У результаті кількість істориків-полоністів постійно скорочувалася. Назагал історична полоністика в Україні втратила “престижність”, поступившись місцем українознавству, щодо якого влаштується багато наукових конференцій, семінарів, виходить публікацій тощо.

Друге питання – популярні видання, призначені для масового читача. Таких видань – енциклопедій, довідників, присвячених історії Польщі, практично немає. Нарис з історії Польщі, вміщений в “Енциклопедії Українознавства”, на сьогодні вже застарів. Крім того, він містить тенденційні оцінки, пов'язані з емоційним сприйняттям давніх українсько-польських суперечностей. Невеликий історичний нарис у три-томному “Довіднику з історії України” (т.2, автор – Л.Зашкільняк) обмежений тематично і недосконалий за змістом. Цим вичерпується кількість національних довідкових

видань, з яких можна почерпнути знання з історії Польщі (ми не торкаємось попередніх видань енциклопедичного плану – “Української Радянської Енциклопедії” й “Енциклопедії з історії України”, які на сьогодні теж застаріли).

Підручників з історії Польщі для польських шкіл в Україні немає взагалі, й учні вчать за польськими підручниками. Така ж ситуація з посібниками для вищих шкіл (посібник В.Ярового “Історія західних і південних слов'ян у ХХ ст.” обмежений хронологічно й тематично, а розділи з історії Польщі містять чимало фактичних лагун і недокладностей, що не дивно, оскільки автор не є фахівцем з історії Польщі).

Трохи краще виглядає т.зв. “мала поліграфія” – невеликі за обсягом і охопленням видання, призначені для навчальних цілей у вищих школах. Хоча повна картина нам не відома, але в останні роки появилася кілька навчальних посібників – переважно тексти лекцій викладачів. Такі видання вийшли у Львівському університеті (З.Баран, Л.Зашкільняк), Волинському університеті (О.Карліна), Прикарпатському університеті (П.Федорчак), Київському університеті (В.Яровий, В.Сергійчук). Як видається, на цій ділянці ситуація найближчим часом має реальні шанси поліпшитися. Хоча залишається відкритим питання якості таких місцевих видань, їх придатність для поширення в Україні.

Далі розглянемо дослідницькі праці з історії Польщі за усталеними періодами. Період середньовіччя (умовно до кінця XVIII ст.) становить майже суцільну “білу пляму”, хоча у 50–70-х роках ця тематика була популярною й мала вагомий здобутки (праці Д.Похилевича, В.Брянцевої, О.Головка та ін.). Окремими “оазисами” у загальній “пустці” є дослідження киянина О.Толочка, львів’янина М.Крикуна. Симптоматично, що у єдиному тематичному збірнику “Україна і Польща в період феодалізму” (Київ, 1991) з 12 нарисів власне Польщі присвячено всього один, ще два – лише частково. Цей єдиний нарис написаний О.Толочком і стосується типології структур влади (потестарних) Польщі і Русі у XI–XIII ст. Автор досить вдало показав, що на ранніх етапах розвитку Польща і Русь розвивались за одною моделлю, при цьому Польща значною мірою наслідувала Русь і йшла зовсім іншим шляхом, ніж країни Західної Європи. Західна модель феодалізму почала утверджуватися у Польщі після занепаду Київської Русі.

У працях львівського історика М.Крикуна досліджується поширення польського адміністративно-територіального устрою на Правобережній Україні у XV–XVIII ст. (“Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников”. Киев, 1992). Вони написані у річці рідкісної для української історіографії історико-географічної й історико-демографічної тематики і є незамінною допомогою для істориків, котрі займаються вивченням соціально-економічної і політичної історії Польщі й України.

Крім вказаних авторів, є ще група дослідників, які вивчають історію міст в Україні і пов’язують її з польською проблематикою (Н.Сас, А.Заяць, П.Михайлина, Р.Щиян, В.Кривонос та ін.), проте їхні праці все ж більше стосуються історії України.

Після серйозних монографічних досліджень історії польського національного руху у XIX ст., які з’явилися в Україні у 70–80-х роках (згадаймо хоча б праці Г.Марахова, В.Бориса, П.Усенка), за останнє десятиріччя цій проблематиці не присвячено майже жодної статті. Трохи краща ситуація з періодом другої половини XIX–початку XX ст. Він викликав інтерес науковців з огляду майже повної ігнорації радянською історіографією питань виникнення українсько-польських суперечностей. Нині цими проблемами зайнялись молоді і, як видається, здібні історики, переважно зі Львова, які видали не тільки статті, а й монографії. Йдеться про львівських істориків М.Мудрого, О.Аркушу, І.Чорновола, Ю.Михальського, які вивчали польський політикум Галичини, що дало змогу виокремити у ньому різні групи й показати як відкриті, так і приховані причини польсько-українського конфлікту. Особливого відзначення з огляду на зрілість аналізу історичного матеріалу заслуговують статті і монографія О.Аркуші “Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1895 р.” (Львів, 1996), в якій уперше у вітчизняній історіографії докладно описано польський політичний табір Галичини наприкінці XIX ст.

Доскіпливому і проникливому аналізу відомих і незнаних архівних матеріалів, майже детективному пошуку і виявленню прихованих важелів польської політики в Галичині наприкінці XIX ст. та її позначенню на польсько-українських стосунках присвячені праці львівського історика І.Чорновола, а також підготовлена ним цікава монографія, яка, однак, ще не знайшла свого видавця.

Перша третина XX ст. стала об’єктом уваги у багатьох публікаціях, пов’язаних із становищем українців у міжвоєнній Польщі, а також із взаєминами польського й українського національних рухів у 1918–1921 рр. Це насамперед низка статей і моно-

графія львівського дослідника М.Литвина “Українсько-польська війна 1918–1919 рр.” (Львів, 1998), в якій при зосередженості на аналізі української сторони конфлікту не залишено поза увагою висвітлення мотивів і аргументів польського табору. Попри спрощення окремих сюжетів й численні редакційні недоречності, монографія судилося посісти помітне місце в українській історіографії хоча б тому, що вона стала першою працею на цю заборонену раніше тему. Крім того, автор сумлінно опрацював маловідомі документи з українських й польських архівосховищ і ввів їх у науковий обіг.

Тематика польсько-українських взаємин у першій половині ХХ ст. викликає значний інтерес у багатьох істориків. Їй присвячені численні статті і монографії, кандидатські дисертації. Насамперед слід згадати докладні стосовно роботи з документальними матеріалами і виважені щодо оцінок статті львів'янина М.Швагуляка про суспільно-політичне тло польсько-українських взаємин міжвоєнного періоду. Шкода тільки, що дослідник значно більше уваги приділяє висвітленню української сторони, залишаючи польський політичний табір на другому плані. Статті львівської дослідниці З.Баран і лучанина М.Кучерепа стосуються українсько-польських взаємин міжвоєнного періоду і розкривають їх через призму польсько-української конфронтації. Протилежні позиції висвітлення теми українсько-польських взаємин цього періоду обрав Л.Зашкільняк, який висвітлює ці відносини з огляду спроб українсько-польського порозуміння і причин їхньої невдачі.

Група молодих дослідників західних областей України останнім часом серйозно займається вивченням польсько-українських взаємин міжвоєнного періоду. Це, зокрема, М.Геник з Прикарпатського університету, який у змістовних і витриманих в об'єктивному дусі статтях і дисертації з'ясував ставлення польських політичних партій до українського питання у 1920-ті роки, показав причини змін державної політики Польщі щодо українського питання. Подібні питання стосовно 1930-х років дослідив ще один івано-франківський історик В.Комар, а лучанин Ю.Крамар подав докладну характеристику політики воєводи Г.Юзевського на Волині у той же період. Заслугує на увагу той факт, що молоді дослідники солідно опрацювали українські й польські архівосховища і ввели в обіг нові документи.

Деяко окремо стоять праці тернопільського історика Г.Стронського, який у 1990-х роках опублікував низку статей і монографію про становище польського населення в Україні у міжвоєнний період, в яких показав трагічну долю поляків, що стали жертвою політики більшовицького керівництва (“Репресії сталінізму щодо польського населення на Україні в 1929–1939 рр.”. Варшава, 1998). Подібним питанням, але в їх демографічному й етнографічному вимірах, присвячені статті й дисертація київського історика О.Калакури.

Не обминули увагою науковці період Другої світової війни. Так, вивченню взаємин стосунків польського й українського підпільного рухів, котрі стали пішаками у великій грі керівників СРСР, Великобританії і США, присвячена дисертація, статті й монографія львівського історика І.Козловського “Встановлення українсько-польського кордону 1941–1951 рр.” (Львів, 1998), яка свідчить про загальне зростання рівня української історіографії, що поступово опановує не тільки вузькі питання, а й ширший, міжнародний аспект теми.

Два історики – киянин І.Льюшин і тернопільчанин С.Ткачов – присвятили свої дослідження польському підпільному рухові в роки війни на західноукраїнських землях. Саме тут польсько-українські взаємини набули особливої гостроти й трагічних форм. Якщо статті І.Льюшина висвітлюють внутрішні процеси польського підпілля,

котре опинилось у роки війни між “молотом” німецької машини і “ковадлом” українського національного руху, то С.Ткачов більше уваги приділив передумовам і обставинам переселення польського населення з Західної України у перші післявоєнні роки (“Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля”. Тернопіль, 1997). Остання праця цікава насамперед запровадженням до наукового обігу нового документального матеріалу, який досить яскраво показує становище польського населення в останні роки війни і переселення до Польщі в рамках договору між Польщею і УРСР.

Як суцільна цілина виглядає післявоєнна історія Польщі. Окремі статті (наприклад, чернівецького історика В.Струтинського щодо польських криз), на жаль, ще не досягли належного рівня науковості у висвітленні документального матеріалу. Вони значною мірою ще відбивають емоційні нашарування недавньої ідеологічної боротьби, хоча наявна сьогодні джерельна база дає змогу розкривати питання післявоєнного розвитку Польщі у достатньо повному обсязі.

У короткому огляді доцільно згадати також змістовний нарис київського історика В.Репринцева “Україна в польських зовнішньополітичних доктринах”, вміщений у колективній монографії “Українська державність у XX столітті” (Київ, 1996). У ньому створено цілісний образ характеру і змін польської політики щодо України й українського питання, висвітлені провідні політичні сили Польщі та їхні ідеологічні й політичні позиції. Довівши своє дослідження до сучасності, автор дійшов оптимістичного висновку стосовно змін у суспільній свідомості поляків, в якій образ України і українців нині зазнає важливої переоцінки, що “позбавляє його деформаційних зовнішніх впливів і шовіністичних збочень” (с.161).

Висновок В.Репринцева видається симптоматичним, він наводить на думку про те, що позитивні зміни у суспільній свідомості поляків щодо України та українців є закономірним наслідком того “буму”, який охопив польську історіографію після утворення незалежної України. На такі позитивні зміни, очевидно, впливають десятки солідних наукових праць з історії України, котрі в останнє десятиріччя стали помітним явищем на польському книжковому ринку (поза роботами Б.Пруса і В.Поліщука, авторів, яскраво заангажованих політично). Виходячи з цього, доводиться з жалем констатувати, що українська історіографія залишається у великому боргу перед своїм суспільством.

Чи потрібна історична полоністика у сучасній українській історіографії? Це питання видається риторичним з огляду на близьке сусідство України і Польщі, переплетеність їхніх доль, врешті, з позицій визначення місця України у майбутній Європі. Українським історикам, однак, слід відмовитись від стереотипів колишньої радянської пропаганди, котра у кожному полякові вбачала “гнобителя” й “душителя” українського народу, знаходити у минулому приклади не тільки ворожнечі і боротьби, а й мирного співжиття, обміну культурними цінностями, взаємовпливів. Було б добре взагалі змінити вектор історичного аналізу і слідом за західною історіографією спробувати експонувати людські (культурно-антропологічні) виміри польської та української історії. Але це справа майбутнього, поки що в українських істориків є ще багато боргів перед українською громадськістю стосовно ознайомлення з “історичним обличчям” свого західного сусіда.